

шовицьких лідерів активний та пасивний спротив частини сільських активістів означав неприйняття селянами силового шляху проведення «соціалістичної реконструкції» промисловості та сільського господарства.

Факти політичної нелояльності сільських активістів викликала прогнозована реакція вищого партійно-державного керівництва СРСР у вигляді репресивних акцій та «партійних чисток». Протягом 1930-х рр. Й. Сталіну та його оточенню вдалося сформувати політично слухняне середовище сільських активістів. Тому при пошуку підстав для арешту «антирадянських елементів на селі» місцеві апарати органів державної безпеки не мали проблем з отриманням детальної інформації. Дослідження всього спектру можливих типів поведінки сільських активістів дозволило б розкрити глибинні механізми впливу на формування свідомості українських селян в умовах радянської дійсності.

Лисенко О. Сельские активисты Черниговщины (конец 1920–1930-е гг.): типология поведения

В статье на основе малоизвестных архивных документов исследуются типы поведения сельских активистов Черниговщины в конце 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: сельские активисты, комсомольцы, партийцы, сельсовет, угрозы.

Lysenko O. Village Activists of Chernihiv Region (at the End 1920th–1930th): Behavior Typology

The article is devoted to behavior typology of village activists of Chernihiv region at the end 1920th–1930th. The little-known archival documents were used.

Key words: village activists, komsomol members, party members, village Soviet, threats.

УДК: 82-312.6: [Бодняк-Грабський Ю.]

Кирило ГОРБУРОВ*

**Юрій Бодняк-Грабський (1895–1938):
життєпис директора
Польського педагогічного інституту у Києві**

У статті йдеться про маловідомі сторінки біографії директора Польського педагогічного інституту у Києві 1933–1934 рр. Юрія Бодняка-Грабського (1895–1938) у розпал репресій проти польського населення радянської України й поступового згортання «польської комуністичної роботи» у республіці.

Ключові слова: польська національна меншина в УСРР, Польський інститут соціального виховання у Києві, Польський педагогічний інститут у Києві, Юрій Бодняк-Грабський (1895–1938), репресії.

Польський інститут соціального виховання (скорочено у дусі часу – Польський інститут соціального або Польський соціального – ПІСВ), згодом – Польський педагогічний інститут у Києві (ППІ) – було організовано восени 1930 р. й урочисто відкрито у січні 1932 р. Першим його директором став Стефан Сохацький¹. Його діяльність на цій посаді внаслідок низки об'єктивних та суб'єктивних обставин була не надто вдалою (йшлося про невиконання навчального плану, невдале комплектування професорсько-викладацького й студентського складу, фінансові порушення тощо), що й спричинило вимушений відхід С. Сохацького від керівництва ППІ навесні 1933 р.

У березні 1933 р., згідно з рішенням бюро Київського обкому КП(б)У, директором Польського педагогічного інституту у

* Горбуров Кирило Євгенович – кандидат історичних наук, докторант відділу по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ.

¹ Сохацький (Чешейко) Стефан Вацлавович (1891–1934) – функціонер польського соціалістичного й комуністичного руху, політемігрант. 1931–1933 рр. (до березня) – директор Польського інституту соціального виховання (згодом – Польського педагогічного інституту) у Києві, потім директор й професор Самарського інституту зернових культур. У червні 1933 р. заарештований у сфабрикованій «справі» «ПОВ». 9 березня 1934 р. Колегією ОГПУ засуджений до смертної кари. Страчений 1 червня 1934 р. у Москві.

Києві був призначений Юрій Дмитрович Бодняк (справжнє прізвище та ім'я – Грабський Антін Юліанович), який й очолював цей вищий навчальний заклад до 10 вересня 1934 р.

Прізвище Ю. Бодняка ще й досі перебуває у своєрідній історіографічній «тіні», й про цю постать нині все ще практично нічого не відомо. Він лише побіжно згадується у знаковій для історіографії польської національної меншини СРСР/УРСР піонерській монографії вроцлавського дослідника Миколая Іванова (колишнього ученого зі столиці Білорусі) про «перший покараний народ» – поляків у СРСР 1921–1939 рр. (1991), та й у ній йдеться про Яна Бодняка – директора ППІ 1934–1935 рр.², отже, ім'я й роки його керівництва у Польському педінституті у Києві подані не зовсім коректно. У значно ґрунтовнішій монографії знову ж таки ученого з Вроцлавського університету Януша Купчака «Поляки на Україні у 1921–1939 рр.» (1994) постать Ю. Бодняка взагалі обійдена мовчанкою, хоча у книзі в окремих підрозділах згадуються й Польський інститут соціального виховання у Києві й науково-дослідний Інститут польської пролетарської культури (ІППК), обидва яких свого часу очолював Ю. Бодняк, а також згадується попередник останнього на посаді керівника Польського педінституту С. Сохацький³. У репресивному контексті згадуються Польський педінститут та ІППК у польськомовній монографії тернопільського ученого Г. Стронського «Репресії сталінізму щодо польської людності на Україні у рр. 1929–1939» (1998)⁴, однак й тут прізвище Ю. Бодняка не фігурує. Обійдена увагою ця постать й у ґрунтовному збірнику документів «Голодомор 1932–1933: Великий Голод на Україні у документах польської дипломатії і розвід-

² Iwanow M. *Pierwszy naród ukarany: Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939* / Mikołaj Iwanow. – Warszawa – Wrocław: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1991. – S. 354.

³ Kupczak J. M. *Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939* / Janusz M. Kupczak. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 228–229; 236–243; 254; 321–322.

⁴ Stroński H. *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939* / Henryk Stroński. – Warszawa: Wspólnota Polska, 1998. – S. 161–165.

ки» (2008), упорядкованому авторитетним краківським дослідником Яном-Яцеком Бруським⁵, хоча у виданні присутні повідомлення про репресії щодо польської національної меншини, зокрема, у «справі» так званої «ПОВ», в тому числі й у колективі Польського педагогічного інституту у Києві.

У вітчизняній історіографії загальний контекст репресій проти польської національної меншини республіки й процес ліквідації ППІ та ІППК вперше ґрунтовно були висвітлені у статті О. Рубльова та В. Репринцева 1995 р. «Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки»⁶, хоча й тут більше уваги було приділено постаті В. Радіна-Уцеховського – наступника Ю. Бодняка на посаді директора Польського педінституту у Києві. Не хибують на надмірну персоніфікацію й загалом цікаві дослідження М. М. Кузьменка та М. Ю. Виговського, присвячені науково-педагогічній інтелігенції УСРР міжвоєнної доби ХХ ст.⁷ У них також відсутня згадка про директора ППІ 1933–1934 рр. Спроба вписати біографію Ю. Бодняка у загальний контекст подій у Польському педінституті у Києві напередодні Великого терору 1937–1938 рр. зроблена у нашій доповіді на Всеукраїнській науковій конференції «Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації: До 75-річчя “Великого терору” в СРСР» (15 березня 2012 р.)⁸.

⁵ *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu* / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – 778 s.: foto.

⁶ Рубльов О. *Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки* / О. С. Рубльов, В. Ф. Репринцев // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 116–156.

⁷ Див., напр.: Кузьменко М. М. *Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень* / Михайло Миколайович Кузьменко; [МОН України. Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова]. – Донецьк: Норд-Пресс, 2004. – 455 с.; Виговський М. Ю. *Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції* / Микола Юрійович Виговський. – К.: Генеза, 2005. – 312 с.

⁸ Горбуров К. *Переддень «Великого терору» у Польському педагогічному інституті у Києві* / Кирило Горбуров // Політичні репресії в Українській

У даній статті увага автора сфокусована на постаті здавалось би типового «висування» першого радянського десятиліття й водночас неординарної особистості, якою був, безперечно, Юрій Дмитрович Бодняк – директор Польського педагогічного інституту у Києві 1933–1934 рр.

Народився Антін Грабський у січні 1895 р. у колишній Суwalkській губернії у багатодітній родині сільського коваля. З дев'ятирічного віку працював у наймах, зокрема, з 1908 р. був помічником пекаря, пекарем у різних містах Польщі й Литви. Наприкінці 1915 р., під час Першої світової війни, прибув до України як біженець. Працював у Києві, Катеринославі, понад два роки у Феодосії, де й почав відлік свого партійного стажу члена РКП(б) (з 1 вересня 1917 р.). Ухиляючись від військової служби у царській армії, у березні 1916 р. у Катеринославі придбав в одного з інтернованих австро-угорських підданих його особисті документи й відтак став Юрієм Дмитровичем Бодняком. 1918 р. був воєнкомом й керівником робітничої бойової дружини, заступником голови Ревкому у Феодосії, евакуйовувався до Царицина, працював у Саратові. Навесні 1920 р. записався добровольцем на Західний фронт, звідки був спрямований на партійну роботу до Харкова (секретар райкому, завідувач оргвідділу Харківського губкому КП(б)У).

Захворівши нервово, у березні 1921 р. був направлений на тривале лікування до Кисловодська, невдовзі був обраний секретарем Кисловодського міськкому РКП(б) й членом Терського губкому. Восени 1921 р. повернувся до Харкова, працював партслідчим Центральної Контрольної Комісії КП(б)У (ЦКК КП(б)У). Восени 1922 р. відряджений на навчання до Комуністичного університету імені Я. М. Свердлова у Москві, який не закінчив через хворобу, й навесні 1924 р. повернувся до Харкова. Працював відповідальним секретарем губкому МОПР, а з осені 1924 р. – інструктором з партійної роботи ЦКК КП(б)У. Восени

РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації: До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 90–106.

1927 р. відряджений на навчання до Інституту економіки ВУАМЛІН, який закінчив восени 1931 р.⁹

У власноручно заповненій 11 липня 1932 р. анкеті делегата Всеукраїнської конференції викладачів соціально-економічних дисциплін, яка відбулася у Києві у липні того ж року, Юрій Бодняк, який репрезентував на цьому зібранні Київський комуністичний університет, представив себе як його професора, що викладав політичну економію й теорію радянського права. Викладає «професор», який щойно (восени 1931 р.) закінчив Інститут економіки ВУАМЛІН й мав у власному «науковому доробку» лише кілька газетних статей, провадив українською й польською мовами, розробляючи водночас такі кон'юнктурні теми як «організаційно-господарське зміцнення колгоспів», завдання другої п'ятирічки, економічна теорія Р. Люксембург тощо. Одночасно з викладанням він був керівником соціально-економічного відділу Інституту польської пролетарської культури у Києві й співробітником київської філії ВУАМЛІН¹⁰.

Навесні 1932 р. на пропозицію Б. Скарбека – тодішнього директора Інституту польської пролетарської культури¹¹ – Ю. Бодняк був висунутий на посаду заступника директора ІППК, а з жовтня 1932 р. (у зв'язку з переведенням Б. Скарбека на роботу до Чернігова) й до 1 листопада 1933 р., згідно ухвали Київського міськкому КП(б)У, тимчасово виконував обов'язки директора ІППК¹², сполучаючи тим самим дві керівні посади у польських інституціях Києва (навчальній і науково-дослідній).

На момент арешту Ю. Бодняка колишній керівник ІППК Б. Скарбек не лише був «викритий» як «керівник» республікан-

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 456–458 (далі – ЦДАГО України).

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 10, спр. 1242, арк. 10 (далі – ЦДАВО України).

¹¹ Докладніше про Б. Скарбека див.: Горбуров К. *Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934) – маловідома біографія лідера «польської комуністичної роботи» в УСРР* / Кирило Горбуров // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2012. – № 1 (38). – С. 181–207.

¹² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 32–33.

ської філії «ПОВ», а й засуджений і розстріляний. Тому «слідство» особливо цікавили контакти директора ППІ з колишнім очільником Інституту польської пролетарської культури. Енкаведисти намагалися довести в'язневі, що його «обплутала» мережа «контрреволюційної ПОВ» на чолі з її керівником.

У своїй в'язничній заяві від 29 січня 1935 р. Ю. Бодняк фактично підтримав цю версію слідства, дистанціюючись водночас від «контрреволюційної роботи», та подав цікаві подробиці товариського спілкування з Б. Скарбеком:

«Насамперед, слід сказати про те, що ці відносини “товариської дружби” зі мною створювалися не зовсім звичайним, а тому й непомітним чином й у таких формах, які загалом не могли викликати жодних підозр щодо справжньої суті цих відносин. Спершу це робилося шляхом лише влаштування засідань, нарад й запросин для ділових розмов на квартиру директора Інституту [польської пролетарської культури] з мотивів велетенської завантаженості Скарбека керівною партійною роботою, що не дозволяла йому знайти час для вирішення питань в Інституті. Звичайно, як правило, ці засідання, наради й розмови відбувалися увечері, а іноді й у вихідний день. Майже завжди, після такої офіційної частини слідували чай, закуска, часто з пляшкою вина на столі, жарти, анекдоти; музика й шантанного стибу куплети й романси у власному виконанні аля Скарбека. Далі ці відносини були перенесені на новий ступінь “приятельських” запрошень на родинну “філіжанку чаю”, вечірки, організацію банкету та ін.»¹³

Звична форма побутової поведінки компартійної номенклатури певного рівня трактувалася колишнім заступником директора ІППК як нещирість й маскування «контрреволюційної діяльності», при цьому робилися й закиди щодо негативних національних особливостей поляків загалом:

«Зовні ця зміїна затія (як я зараз розумію) убиралася у таку форму товариської задушевності, наполегливості й галантної привітності, на яку взагалі здатні лише поляки й, до того ж, такі бували пройдисвіти, як Скарбек. У цих випадках, під виглядом “легких розмов для відпочинку”, майже усі вони й особ-

ливо Скарбек, з незрівнянним вихваланням розписували свої революційні заслуги й героїство в окремих епізодах спогадів; хвалилися своїм успіхом у масовій партійній й пропагандистській роботі; не бракувало також висміювання фашистських польських діячів, лайки на адресу фашистського [польського] режиму тощо. Проте я не пригадую жодного випадку, щоби при цьому, як рівно ж й у офіційних розмовах обговорювалися стан і робота польських радянських установ [...]»¹⁴.

Цікаві спогади про тогочасного («доарештного») Ю. Бодняка залишила колишній член Компартії Польщі (КПП) Е. Шнейдерман, яка 1926 р. прибула до Радянського Союзу як політ-емігрантка й брала діяльну участь у польській комуністичній роботі в УСРР. Уривок з двотомника її спогадів, опублікованого в Ізраїлі, оприлюднив 1979 р. Є. Гедройц на шпальтах паризьких «Zeszytów historycznych» під заголовком «На експорт». У цьому мемуарному фрагменті згадувався й Ю. Бодняк:

«Поляк з походження, сердечний, простий чоловік з народу, охоче товаришував з євреями. Дружина його була єврейка. Певний час був директором Польського педагогічного інституту, в якому пізніше і я працювала»¹⁵.

У тих же спогадах барвисто змальована й неофіційна розмова, яка відбулася у вузькому колі партійних функціонерів «на тихій, оповитій зеленню вулиці Інститутській» у Києві пізнім літнім вечором 1931 р. після великого закритого партійного активу у колонній залі Київської філармонії, присвяченого п'ятій річниці смерті Ф. Дзержинського. Співрозмовників було троє – мемуаристка, Ю. Бодняк й нацменінструктор Культпропу Київського обкому КП(б)У Барух Хуберман (свої складні взаємини з ним директор Польського педагогічного інституту неодноразово й розлого висвітлював під час «слідства» у своїй «справі» 1934–1935 рр.).

Згадуючи покійного «залізного Фелікса», Б. Хуберман принагідно згадав й свої неодноразові службові відрядження до

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 236 зв. – 237.

¹⁵ Rozental-Szneiderman E. *Na eksport*: [Wspomnienia] / Ester Rozental-Szneiderman // *Zeszyty historyczne*. – Paryż, 1979. – Z. 49. – S. 190.

¹³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 236–236 зв.

польського національного Мархлевського району на Київщині (колишнього Довбишівського). Він, зокрема, був учасником масового зібрання у Мархлевському районі, під час якого було зачитано відомого листа Ф. Дзержинського до робітників Довбиша (14 березня 1926 р.)¹⁶. За словами інструктора, реакція зали на звернення засновника ЧК:

«Ваша праця у невеликому польському районі може мати велетенське значення для справи визволення пролетаріату й селянства у Польщі», –

аж ніяк не відповідала поширюваному більшовицькою пропагандою стереотипу щодо «палкої любові» населення Мархлевщини до Ф. Дзержинського. У відповідь на заклики до експорту революції почувся невдоволений гомін:

«Ще чого захотів!... Руки геть від Польщі!»

Президії зібрання здавалося, що й усі присутні, кожен закуток зали повторює ці слова, хоча після оголошення тексту звернення – за більшовицькою казенною традицією – усі встали й нагородили лист бурхливими оплесками, справжню ціну яким чудово розуміли і партійні функціонери, і рядові учасники зібрання. За зізнанням того ж Б. Хубермана, невдовзі після пам'ятного зібрання у Довбишівському районі ГПУ здійснило масові арешти¹⁷.

Мемуаристка так передає реакцію Ю. Бодняка на цю відвертість колеги:

«Хуберман замовк, а мудрий Бодняк глибоко зітхнув й без слів попрямував у бік вулиці, на якій мешкав. Той, так надзвичайно витриманий Бодняк теж мав не одну такого типу історію для розповіді про свою працю з польською молоддю, але був, можливо, менш вразливий, ніж Хуберман. А зрештою подібні історії оповідав лише у чотири ока. “Шість [очей] – то вже для мене неприйнятне”, – якось сказав мені у хвилину щирості з гіркою усмішкою»¹⁸.

¹⁶ Из письма Ф. Дзержинского рабочим Довбыша от 14 марта 1926 г. // Революция и национальности. – 1931. – № 1. – С. 25.

¹⁷ Rozental-Szneiderman E. *Na eksport: [Wspomnienia]* // *Zeszyty historyczne*. – Z. 49. – S. 190–191.

¹⁸ Ibid. – S. 191.

На час прийому справ Польського педагогічного інституту (ППІ) у березні 1933 р. Ю. Бодняком від свого попередника С. Сохацького, за пізнішими свідченнями Ю. Бодняка, вищий навчальний заклад нагадував «корабель, що потопляє»¹⁹. Очевидно, що слід було вжити радикальних заходів, аби врятувати цей «корабель». Новопризначений директор усвідомлював, що виконання цього надзавдання вимагатиме від нього «справді людських зусиль, ініціативи й енергії»:

«І я ці зусилля доклав з фанатичною самопожертвою, відмовляючи собі в усьому особистому, аж до найелементарніших родинних й культурних запитів. Працював я по 18 годин на добу, жертвуючи і відпочинком, і здоров'ям [...]»²⁰.

Втім, попри завищену самооцінку Ю. Бодняка і його справді високу самопожертву й «самоспалювання» на роботі, лише індивідуальних зусиль нового керівника було вкрай недостатньо. Його тогочасний підлеглий, декан природничого факультету ППІ Б. Мазурмович зауважував 25 вересня 1956 р., що Ю. Бодняк належав до категорії таких адміністраторів, які

«особисто дуже багато працюють, а справи у підлеглому їм апараті все ж йдуть погано»²¹.

Така характеристика ситуації відповідала дійсності. У навчальному закладі бракувало викладацьких кадрів, які б читали лекції... польською мовою. Не володіла польською належним чином й значна частина студентів. Додавалися й прикметні для радянської школи ідеологічні обмеження, «чистки» тощо. Наприклад, один з лекторів польської мови на прізвище Федоров був звільнений «за ідеологічні збочення та методичні помилки». Крім мовних проблем, відверто недостатньою була й загальноосвітня підготовка слухачів й частини професорсько-викладацького складу²².

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 195 зв.

²⁰ Там само, арк. 203.

²¹ Там само, арк. 280.

²² Див.: Ковальчик Я. *Готуємо кадри польської пролетарської інтелігенції* / Я. Ковальчик // Студент революції. – 1931. – 25 листопада. – № 33. – С. 2.

Втім, розв'язання усіх проблем, цілком у дусі часу, вбачалося у пошуках, викритті й видаленні з інституту «соціально чужих» й «ворожих елементів», «шкідників» тощо. Насамперед, як розповідав згодом новопризначений директор ППІ,

«систематичним вивченням лектури, студентів й аспірантів щодо їхнього ставлення до роботи й самої якості навчальної роботи були зроблені висновки щодо необхідності значного оновлення професорсько-лекторського колективу й видалення з інституту частини студентів та аспірантів як невідповідних вимогам успішної підготовки учительських кадрів»²³.

Внаслідок проведеної новим керівництвом Польського педагогічного інституту у березні 1933 р. комплексної («політичної» й академічної) «чистки» професорсько-викладацького й студентського складу цього вищого навчального закладу було звільнено за «невідповідністю посадам», а також як «політично чужий й ворожий елемент» – 39 викладачів з 67 наявних у штаті (58%), а також майже 40 студентів й 5 аспірантів. Після «санації» студентського складу на усіх наявних трьох курсах й випуску решток третього курсу й частини другого на практичну роботу перехідний студентський контингент ППІ скоротився на початок нового навчального року з 278 до 160 осіб²⁴.

28 вересня 1933 р. директор ППІ листовно звернувся по допомогу до сектору кадрів НКО УСРР та культпропвідділу ЦК КП(б)У, оскільки самотужки ліквідувати «кадровий прорив» у дорученому йому навчальному закладі він не міг. У зверненні наголошувалося, що, попри усі намагання керівництва інституту, не вдалося цілковито укомплектувати перший курс ППІ, а насамперед – поповнити другий й третій курси вищого навчального закладу, які зазнали численних втрат студентського складу через перманентні партійно-політичні й оперативно-чекістські «чистки», постійні народногосподарські мобілізації й перекидання недовчених педагогів на вакантні учительські посади у польській школі республіки:

«Головна причина, брак резервів комплектування – внаслідок вузької бази польських шкіл старшого концентру й технікумів.

²³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 203 зв.

²⁴ Там само.

Внаслідок незадовільного притоку студентів довелося відкласти початок навчального року з 19/IX до 1/X. На 30-е число [вересня] цілком укомплектовані (по 30 осіб) на першому курсі лише відділи: біологічний, географічний, фізичний. На математичному відділі – 24 особи, хімічному – 26 осіб, літературному – 23 особи, позашкільному – 17, дошкільному – 14, історичному – 12, економічному – 11. Усього 217 осіб замість 300»²⁵.

Брак першокурсників останніх чотирьох відділів (факультетів) надзвичайно турбував керівника ППІ, оскільки до їхніх вступників висувалися особливі – «найвищі й спеціальні вимоги». В той же час некомплект друго- й третьокурсників вдалося заповнити лише наполовину²⁶.

Такий катастрофічний стан справ, на думку Ю. Бодняка, пояснювався не лише загальним браком резервів комплектування єдиного у республіці (та загалом у СРСР) польськомовного вищого навчального закладу, а й провалом заходів щодо переведення на старші курси ППІ студентів-поляків з інших

«українських вузів й неприпустимим *ігноруванням* з боку районних організацій комсомолу директиви ЦК ЛКСМУ щодо мобілізації до Польського Педінституту 100 осіб комсомольців»²⁷ (підкреслення Ю. Бодняка).

За його словами, упродовж двох місяців не було подано жодної заяви щодо вступу до ППІ за відрядженнями райкомів ЛКСМУ. У зверненні наголошувалося:

«Наявний склад польського студентства в ідеологічних українських вузах значний. Можна було б лише у самому Києві, жартуючи, поповнити розбиті чисткою групи на II-му й III-му курсах за рахунок поляків – студентів відповідних профілів, не кажучи вже про вузи інших міст. Одначе ми тут зустрілися з впертим небажанням дирекцій цих вузів не лише допомогти нам у цьому, а й прямим небажанням відпустити цих студентів»²⁸.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 335, арк. 20.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само, арк. 20–21.

²⁸ Там само, арк. 21.

«Ще більш незбагненим для мене фактом, – зауважував директор ППІ, – стала категорична відмова з боку Київської Наросвіти, підтриманої у цьому у Культпропі міськкому (Боровська), віддати на І-й курс групи (8 осіб) з 11-ї Польської школи з мотивів того, що політично неможливо, мовляв, розбивати (ліквідувати) цієї групи у 10-річчі через те, що Інституту бракує резервів. Вважаю це прямим формальним головотяпством. Бо не можна ж залишатися осторонь найважливішого завдання укомплектувати такі відділи, як дошкільний й позашкільний, що готують педкадри для найважливіших ділянок – дошкільної й піонерської роботи, де ми цілковито не маємо кваліфікованих педкадрів»²⁹.

Завершувалося звернення Ю. Бодняка від 28 вересня 1933 р. категоричною вимогою:

«З отриманням цього листа прошу вжити екстрених категоричних заходів впливу по лінії комсомолу й адміністрації навчальних закладів, щоби нарешті зламати це твердолобе ігнорування тих вказівок, які їм з цього питання давалися з боку Центру, й нашого прохання. Ігнорування таке є безумовною короткозорістю й політичною недооцінкою становища на ділянці польського шкільного будівництва, що опинилася у надзвичайному прориві, особливо у зв'язку з чистою педперсоналу польської школи від класово ворожих й чужих елементів.

Укомплектувати Інститут треба у цьому році щоб там не було за будь-яку ціну. Без рішучого натиску НКО й ЦК ми самі довести цю справу до кінця ніяк не зуміємо. Зі свого боку, ми зробили все те, що було у наших силах»³⁰.

Ця апеляція керівника ППІ до Наркомату освіти УСРР й культпропвідділу ЦК КП(б)У щодо проблем з комплектуванням/поповненням студентського складу очолюваного ним вищого навчального закладу дала певні позитивні результати. Так, у січні–квітні 1934 р. некомплектні старші курси Польського педагогічного інституту за директивною вказівкою НКО УСРР поповнили старшокурсники українських педагогічних

²⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 335, арк. 21.

³⁰ Там само, арк. 21–22.

інститутів, які володіли польською мовою³¹. Серед цих переведених у квітні 1934 р. опинилася й студентка Українського інституту лінгвістичної освіти у Києві Олена Станіславівна Ейсмонт (Компан), згодом відомий вітчизняний учений-історик, доктор історичних наук³².

«Чистка» й зміна керівництва Польського педагогічного інституту у березні 1933 р. не пройшла повз увагу таких ретельних «сторонніх» спостерігачів польського життя в УСРР, якими були дипломати II Речіпосполитої. Так, на початку вересня 1933 р. віце-консул Консульства Польщі у Києві П. Курніцький у таємній інформації для Посла II Речіпосполитої у Москві зауважував не лише зміну керівника ППІ у березні поточного року, а й масштабну «ревізію» професорсько-педагогічного складу цього інституту та його слухачів, «ледь не половина яких пройшла через каземати ГПУ», що його співробітники під час допитів намагалися виявити «існування законспірованої організації»³³.

Вже улітку 1933 р. ГПУ УСРР здійснило низку арештів професорсько-викладацького складу ППІ. Так, 17 червня 1933 р., під час харківського відрядження, було затримано лектора київського Польського педінституту Людвігу Рудницьку. Чотири місяці мужня жінка відкидала інкриміновані їй обвинувачення у «приналежності» до «Польської військової організації». Лише 28 жовтня 1933 р. уповноважений секретно-політичного відділу Київського обласного ГПУ Г. Коркунов прийняв (вибив?) заяву до Колегії ГПУ УСРР «лектора Польпедінститута Рудницької Людвиги Йосифовны»:

«Желая искренне и чистосердечно покаяться перед Советской Властью и совершенно новым человеком вернуться к труду и работать в интересах нового социалистического об-

³¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 204 зв.

³² Державний архів м. Києва, ф. Р-920, оп. 2, спр. 36, арк. 3; Ясь О. *Історичні погляди Олени Компан: До 90-річчя від дня народження* / О. В. Ясь // Історик Олена Компан: Матеріали до біографії / Упоряд. Я. Компан. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 491.

³³ *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu* / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – S. 375.

щества, – признаю себя виновной в том, что я являлась членом контрреволюционной организации ПОВ [...]. Целиком и решительно рву с контрреволюцией и прошу Советскую Власть и органы ГПУ дать мне возможность искренним и преданным трудом оправдать перед Властью и обществом совершенные мною преступления и ошибки.

Подробные и полные показания о контрреволюционной деятельности организации ПОВ и своей лично деятельности дам дополнительно»³⁴.

Після арешту Л. Рудницької у липні–серпні–вересні–жовтні 1933 р. відбулися арешти й інших представників професорсько-викладацького складу Польського педагогічного інституту у Києві: 4 липня за ґрати потрапив доцент й завідувач кафедри ППІ Й. Туронь; 7 липня – заступник директора ППІ, професор Ч. Снадзький й помічник директора по адміністративно-господарській роботі Е. Свіонтек; 20 липня – колишній помічник директора В. Мулько; 10 серпня – колишній (1929–1932) заступник директора М. Бржезовський; 9 вересня – завідувач кафедри ППІ Г. Політур-Радзейовський; 13 жовтня 1933 р. був ув'язнений аспірант ППІ С. Козиндо. Крім того, у літні місяці й на початку осені 1933 р. долю заарештованих колег розділили також лектор Польського педагогічного інституту С. Бернадський, завідувач кафедрою С. Гродецький, викладач Мархлевського робітфаку ППІ Л. Коріцинський та ін.

13 жовтня 1933 р. київський віце-консул ІІ Речіпосполитої П. Курніцький знову інформував Посольство Польщі у Москві

³⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 6, спр. 60830-ФП, т. 45, арк. 1, 3; Т. 126, арк. 8–9; Рубльов О. *Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки* / О. С. Рубльов // Історіографічні дослідження в Україні / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова), Ю. А. Пінчук (відп. ред.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Вип. 13: У 2 ч.: Україна–Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 291–292.

У вищезгаданій статті О. Рубльова (с. 291) наведена лише дата видачі ордеру на арешт Л. Рудницької – 13 червня 1933 р. Нами за документами обох томів її «справи» з'ясована дата арешту – Харків, ніч з 17 на 18 червня 1933 р.

про «чистку» у ППІ та Польському педагогічному технікумі ім. Ф. Кона у Києві, з яких було усунуто й заарештовано низку викладачів, яким інкримінувалося створення «таємної польської організації». Так само, за повідомленням дипломата, понад 150 студентів старших курсів було виключено з обох цих навчальних закладів як «соціально чужих» й частково також заарештовано. Зрозуміло, що чергова репресивна акція ГПУ серйозно порушила нормальний перебіг навчального процесу. Крім того, поважна частина слухачів польських Інституту й Технікуму у Києві «добровільно» залишила навчання через «фатальні побутові умови», низький академічний рівень викладання, перманентну дезорганізацію навчального процесу (лекцій, програм, іспитів, постійне вилучення «шкідницьких» підручників) тощо³⁵.

Зрештою, під перманентні «чистки» професорсько-викладацького й студентського складу Польського педагогічного інституту у Києві, численні арешти, здійснювані у ньому ГПУ УСРР, вже наприкінці 1933 – на початку 1934 рр. була підведена своєрідна «теоретична база», а сам вищий навчальний заклад майже органічно «вмонтований» до загальної схеми «Польської Організації Військової» (ПОВ) в Україні – чергового витвору сталінської таємної поліції³⁶. Зокрема, у меморандумі Секретно-політичного відділу ГПУ УСРР щодо розгортання «слідства» у справі «ПОВ» від 7 грудня 1933 р. наводилася виразна «характеристика» польських науково-дослідного й вищого навчального закладів Києва:

³⁵ *Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu* / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski. – S. 408.

³⁶ Докладніше про фабрикування «справи» «ПОВ» див., напр.: Рубльов О. *Викриття «агентури польського фашизму» в УСРР: «Справа» «Польської військової організації» 1933–1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки* // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 170–189; Рубльов О. С. *«Польської Організації Військової» справа 1933–1935* / О. С. Рубльов // Енциклопедія історії України: У 10 т. / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2011. – Т. 8: Па-Прик. – С. 388–390; та ін.

«Основними легальними базами, що на них ПОВ у Києві спиралася у своїй роботі щодо формування нових кадрів, були інститути Польської Пролетарської Культури й Педагогічний. Вони слугували ширмою для ведення контрреволюційної роботи за легальних умов»³⁷.

Нарком освіти УСРР В. Затонський на листопадовому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У 1933 р. вразив присутніх наступною інформацією, яка, безперечно, ґрунтувалася на чекістських повідомленнях:

*«В деяких інститутах, як, приміром, в Інституті польської [пролетарської] культури, залишився незаарештованим лише один комуніст. Весь склад інституту від директора до судомойки був підібраний цілковито "одностайно". Серед них дехто мав партквиток в кишені, дехто не мав, але всі вони були членами контрреволюційної організації»*³⁸.

Зрозуміло, що такі «атестації» дорівнювали смертному вироку для цих інституцій, які упродовж наступних двох років лише агонізували до своєї офіційної ліквідації восени 1935 р.

Вищезгадані «мотиви» знайшли докладніше висвітлення в узагальнюючому «Обвинувальному висновку у справі контрреволюційної шпигунської організації, яка йменувалася "Польська Організація Воєнна" ("ПОВ")», затвердженому у квітні 1934 р. головою ГПУ УСРР В. Балицьким. Так, у шостому розділі цього специфічного документа «Контрреволюційна шкідницька робота на культурному фронті», зокрема, зауважувалося:

«Два польських інститути у Києві – Інститут Польської Культури й Інститут Соцвиху – внаслідок проникнення до них впливу ПОВ перетворилися на основні бойові й організаційні бази ПОВ. Особливо виділявся у цьому відношенні Інститут Соцвиху. За завданням московського керівництва ПОВ Польський Інститут Соцвиху повинен був зайнятися підготовкою організаторських, пропагандистських й військових кадрів для повстання. Призначення директором інституту Сохацького Степана, який був одним з керівників українського центру

³⁷ Цит. за: Рубльов О. *Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки.* – С. 283.

³⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 59 зв.

організації, фактично було передачею інституту у цілковите розпорядження ПОВ [...]»³⁹.

Й далі конкретизувалася «шкідницька робота» ПОВ у цьому вищому навчальному закладі, зокрема, щодо добору професорсько-викладацького складу й комплектування студентством:

«Керований ставлениками ПОВ, особливо Сохацьким, інститут перетворився на розсадник польського націоналізму на Україні, що підготовляв націоналістичні кадри учителів для польських шкіл. Підбір лекторського й професорського складу відбувався з осіб, які або перебували членами ПОВ, або показали свою здатність провадити польську націоналістичну агітацію.

Комплектування інституту молоддю відбувалося таким чином, що забезпечувалася більшість студентів націоналістично й антирадянські налаштованих. Набір студентів відбувався комісіями у складі членів ПОВ, які спеціально виїздили на місця, вступники також пропускалися під час прийому також спеціально дібраною комісією. Внаслідок [цього] до інституту поступало дуже багато майже неписьменних, але проте тих, хто забезпечував контрреволюційний вплив організації»⁴⁰.

У тому ж самому специфічному документі авторства республіканського ГПУ подавалися й «конкретні» цифри «засміченості» ППІ «агентурою ПОВ». Мовляв, упродовж 1932–1933 рр. до Польського педінституту було інфільтровано аж 27 членів ПОВ, які забезпечували цілковитий контроль організації над навчальним закладом, обіймаючи усі відповідальні посади по адміністративній, навчальній, фінансовій й господарській частинах⁴¹. Інститут й легальні можливості, які він надавав для «прикриття контрреволюційної роботи», нібито широко ви-

³⁹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 2, арк. 113; *Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920–1938 рр.: Збірник документів та матеріалів / НАН України. Інститут історії України; Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Відділ по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ; упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов.* – К.: Головна редкол. наук.-докум. серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – С. 287.

⁴⁰ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 2, арк. 114.

⁴¹ Там само, арк. 110, 115.

користувалися ПОВ для створення на місцях «опорних точок» організації, тобто груп «надійних осіб», які у відповідний момент мали «розгорнутися на диверсійно-повстанські загони». Для створення таких «опорних точок» використовувалася широка можливість роз'їздів, надсилання на місця довірених осіб під формальним приводом організації периферійних робітфаків або ж вербувальної кампанії для інституту, проходження педагогічної практики студентами⁴².

Таким чином ГПУ УСРР у властивий для себе викривлений спосіб витлумачило буденну, напружену й надзвичайно невдячну роботу керівництва Польського педагогічного інституту у Києві щодо забезпечення польських шкіл республіки вихованими у комуністичному дусі польськими радянськими педагогами.

У річищі таємних інформацій ГПУ й інспірованих тим же відомством публікацій у казенній радянській пресі розглядав «чистку» очолюваного ним вищого навчального закладу й директор ППІ. Принаймні в одному з опублікованих інтерв'ю у травні 1934 р. Ю. Бодняк стверджував:

«Під керівництвом головних агентів польського фашизму Скарбека і Сохаського діяла тут [у Польському педінституті] численна фашистська організація, яка планувала диверсійні й саботажницькі акції у столиці України [...]. Активними учасниками контрреволюційної націоналістичної організації були понад половина викладачів та аспірантів й понад третина студентів Інституту»⁴³.

Реальний стан справ у ППІ у Києві на початку 1934 р., та й загалом у стінах усього «польського комбінату» по Рильському провулку № 10 (Польський педінститут, Польський педагогічний технікум ім. Фелікса Кона й середня (польська) школа № 11), відобразила «Доповідна записка редакції газети “Серп” про стан Польпедінституту», адресована редактором цього польськомовного комуністичного часопису Каролем Войславським у перших числах лютого завідувачу відділу культури й пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У М. Кіллерогу. Останній, у свою чергу,

⁴² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 2, арк. 117.

⁴³ Trybuna Radziecka. – 1934. – 29 maja; Iwanow M. *Pierwszy naród ukarany: Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*. – S. 354.

28 лютого 1934 р. довів цю інформацію до відома секретарів ЦК КП(б)У С. Косіора, П. Постишева, М. Попова й П. Любченка⁴⁴.

Редактор «Sierpa», серед іншого, стверджував, що в інституті й досі «не викорінено рештків контрреволюційної роботи», зокрема:

«Останнім часом в інституті мали місце антисемітські виступи з боку аспірантів (Вашкіс – дружина заарештованого контрреволюціонера Гродецького – пускала насмішки, що в Київській польшколі викладають євреї ламаною польмовою; Стахневич при розборі “Розгрому” Фадєєва видвигав “теорію”, що головний герой повинен називатись не Левінзон – це “нединамічне” прізвище, а Бакланов, тощо). На стінах інституту появились були фашистські знаки; до подвійних вікон було кинуте хрестики; в польпедтехнікумі, що його обслуговує партосередок інституту, після арешту двох викладавців-контрреволюціонерів були серед студентів відверті прояви співчуття до цих контрреволюціонерів; збори аспірантів з приводу арешту цих контрреволюціонерів пройшли надзвичайно мляво, при зовсім слабій активності аспірантів. Аспірантура інституту засмічена, її набирав одноосово директор інституту т. Бодняк без всякої участі партосередку, райпаркому, облВНО, КПВ обкому. Я маю численні факти з місць (Городоцький район та ін.), що інститут відрядив на роботу в польшколах студентів, яких треба було вичистити з інституту як чужий та ворожий елемент (Підгайний, Підгайна і ціла низка інших).

Таким чином інститут “очистився” й... засмітив школи в погранрайонах. Недавно мені вдалось виявити, що заочний сектор інституту не тільки не провадить роботи, провалює заочне навчання польвчителів, але і ті рідкі матеріали, що посилаються заочникам, не перевіряються ніким, розсилаються безграмотні “методлисти”, іноді з контрреволюційним змістом [...]. Все це говорить про зовсім неблагополучний стан інституту»⁴⁵.

Очевидно, що до категорії «контрреволюційної роботи» Кароль Войславський цілком у дусі часу автоматично зараховував

⁴⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 2.

⁴⁵ Там само, арк. 3.

нелояльні щодо влади висловлювання професорсько-викладацького, аспірантського й студентського складу ППІ, зокрема, й з осудом необґрунтованих численних арештів колег – викладачів і студентів, окремі прояви антисемітизму, а також й наявні реальні недоліки у навчально-виховній та методичній роботі цього польськомовного вищого навчального закладу.

Керівництву ППІ закидалася відсутність «систематичної і впертої парт[ійно-]масової і політвиховної роботи», слабкість партійного осередку, систематичні конфлікти поміж партбюро й керівником інституту:

«Директор т. Бодняк зовсім не рахується з бюро осередку (це, зокрема, виявилось на факті преміювання студентів та співробітників інституту всупереч вказівок бюро осередку; причому оказалось, що двоє премійованих буквально на другий день заарештовано ДПУ)»⁴⁶.

Серйозною проблемою, на переконання К. Войславського, були перманентні конфлікти поміж Ю. Бодняком та його заступником з наукової роботи, завідувачем кафедри діамату ППІ Яковом Таєм:

«Всі ці конфлікти, склоки приводять до того, що замість мобілізованості керівництва інституту та його партосередку маємо в інституті різнобій в роботі, конфлікти, склоки».

Недостатнім, мовляв, був і контроль за роботою Польського педагогічного інституту з боку Петровського райкому КП(б)У, обласного відділу народної освіти й Наркомату освіти:

«Зв'язок НКО з інститутом полягає в тому, що від часу до часу т. Бодняк їздить до Харкова і вертається звідти з "новими перемогами" в галузі фінансування інституту. З НКО же ніхто в інституті не буває, не контролює, не вказує»⁴⁷.

Особливі претензії висував редактор «Сієра» щодо кадрової політики Ю. Бодняка, який, мовляв, був занадто невибагливий до рівня загальної підготовки, «політичного обличчя» та соціального походження майбутніх студентів та аспірантів ППІ:

«Директор інституту Бодняк намагається якомога більше набрати студентів та аспірантів, не звертаючи потрібної уваги

на якість їх. Є випадки, коли до інституту прийнято класово чужий та ворожий елемент (аспірантка [В.] Долебо була в свій час вислана з погранполоси – Мархлевськ; про це Бодняк знав, але прийняв її). До інституту прийнято також ряд вчителів, що послабило і так тяжкий стан польшкіл. Кращих студентів інституту, що їх треба було на роботу відрядити, Бодняк перевів на аспірантуру і т. ін.»⁴⁸

Автор допису мимоволі суперечив сам собі – то Ю. Бодняк невибагливий щодо «якості» підготовки претендентів на звання студента чи аспіранта ППІ, то знову ж таки директор інституту залишав в аспірантурі «кращих студентів».

Завершувався меморандум К. Войславського закликом, що не віщував нічого доброго для керівника ППІ:

«Все вищенаведене свідчить про доконечну потребу негайного прийняття самих рішучих мір по оздоровленню польпедінституту та встановленню постійного та гострого нагляду за інститутом з боку НКО, ОблВНО та місцевих парторганів»⁴⁹.

Наприкінці червня 1934 р. – з нагоди завершення навчального року – відбулися загальні збори професорсько-викладацького й студентського складу Польського педагогічного інституту у Києві. На зібранні, у традиціях того часу, було ухвалено вірнопідданське звернення до генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, що у ньому беззастережно схвалювалася «генеральна лінія партії» та його знаряддя – енкаведистсько-чекістського репресивного апарату – щодо викриття й розгрому «контрреволюційного українського націоналізму» та його союзника – «контрреволюційного польського фашизму».

Вищезгаданий документ, з огляду на його специфічну стилістику й мотивацію, заслуговує, на наш погляд, на розгорнуте цитування (подаємо мовою оригіналу):

«Общее собрание студентов, аспирантов, профессуры, лектуры и сотрудников Польского Педагогического Института, посвященное окончанию учебного года и выпуску 55-ти польских пролетарских педагогов, шлет большевицкому ЦК КП(б)У пламенный привет.

⁴⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 4.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 4.

⁴⁹ Там само.

Под руководством ЦК ВКП(б) во главе с тов. СТАЛИНЫМ, ЦК КП(б)У, укрепленный лучшим соратником т. СТАЛИНА – Павлом Петровичем ПОСТЫШЕВЫМ, разгромил контрреволюционный национализм и его агентуру в КП(б)У, возглавлявшуюся т. СКРЫПНИКОМ (термин “товариш” біля прізвища М. Скрипника залишився вочевидь через недогляд. – К. Г.).

После разгрома контрреволюционной шайки польского фашизма – СОХАЦКОГО, СКАРБЕКА, ПОЛИТУРА, наш Институт напрягает все свои усилия к тому, чтобы воспитать подлинные пролетарские педагогические кадры.

Общее собрание заверяет ЦК КП(б)У, что в новом учебном году будем напряженно, по-большевицки работать над устранением остатков тяжелого наследства бывшей контрреволюционной деятельности агентуры польского фашизма и над разрешением тех трудностей, которые стоят на пути дальнейшего развития Польского Педагогического Института, и с еще большей настойчивостью будем бороться за подготовку польских пролетарских педагогов, способных воспитывать детей польского трудящегося населения в духе подлинного пролетарского интернационализма.

Да здравствует любимый вождь международного пролетариата тов. СТАЛИН!

Да здравствует ЦК КП(б)У во главе с тов. КОСИОРОМ и ПОСТЫШЕВЫМ!»⁵⁰.

За дорученням зборів документ підписали – директор ППІ Ю. Бодняк, секретар парткому Задружна, секретар інститутського осередку ЛКСМУ Л. Музика, голова місцевому профспілки Б. Мазурмович та ін.⁵¹

Надзусилля директора ППІ Ю. Бодняка упродовж його півторарічної праці на цій посаді принесли на осінь 1934 р. певні, хоча й суперечливі результати. Так, наприклад, якщо на 1 жовтня 1933 р. студентський контингент інституту нараховував лише 409 осіб, то на осінь 1934 р. – 720, а також 54 аспірантів й 450 робітфаківців ППІ у Києві й на периферії. Збільшилася кількість навчальних аудиторій, кращим стало лабораторне устаткування, утричі зросла місткість студентської читальні, яка могла

⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6591, арк. 62.

⁵¹ Там само.

одночасно вмістити до 150 читачів (замість 40–50 за директорства С. Сохацького), розпочалося будівництво нового навчального корпусу й гуртожитків. Щоправда, тривала й «чистка» професорсько-викладацького складу – упродовж 1933/34 навчального року з інституту було видалено 14 лекторів за «політичною й фаховою невідповідністю»⁵².

Втім, в атмосфері згортання «польської радянської роботи» у республіці розпочали зусилля директора ППІ у Києві не були належним чином поціновані. Навпаки, керівництво НКО республіки визнало його роботу не лише незадовільною, а й навіть «шкідницькою». Пильно стежили за Ю. Бодняком й органи НКВД, які оперативно інформували про свої спостереження апарат ЦК КП(б)У, вписуючи особу керівника Польського педагогічного інституту у контекст розгалуженої «справи “ПОВ”». Тим більше, що ще 9 березня 1934 р. у Москві колегія ОГПУ за належність до «контрреволюційної “ПОВ”» і «шпигунство» засудила до страти віртуальних керівників республіканського відгалуження й «Московського центру» організації. Серед цих осіб, страчених 1 червня 1934 р., були й попередник Ю. Бодняка на посаді директора ППІ у Києві С. Сохацький (Чешейко) та колишній аспірант науково-дослідного Інституту польської пролетарської культури М. Михайлов-Лапинський. 3 червня у Харкові було виконано вирок щодо колишнього директора ІППК Б. Скарбека⁵³. Покази М. Михайлова-Лапинського стали «базовими» для подальших обвинувачень Ю. Бодняка у приналежності до «ПОВ»⁵⁴.

З подачі енкаведистів 28 серпня 1934 р. завідувач відділу культури й пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У М. Кіллерог адресував секретарям ЦК наступний меморандум у «справі» Ю. Бодняка (цитуюмо мовою партійно-репресивного апарату):

«По материалам НКВД установлено, что директор Польского педагогического института в Киеве – Бодняк – является одним из активных руководителей “ПОВ” на Украине. Он ведет

⁵² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 210.

⁵³ Горбуров К. Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934) – маловідома біографія лідера «польської комуністичної роботи» в УСРР // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2012. – № 1 (38). – С. 198–199.

⁵⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 260–262, 265.

контрреволюционную работу по линии организации групп “ПОВ”, налаживает связи между “ПОВ” и “УВО”, организует разведывательную работу по заданиям польского генерального штаба, руководит организацией саботажа и диверсионно-повстанческих групп. Вышеуказанные данные подтверждаются показаниями целого ряда арестованных, как по делу “ПОВ”, так и по делу “УВО”»⁵⁵.

Одночасно Михайло Маркович у цьому специфічному документі викладав й власні «оперативно-чекістські» міркування щодо «контрреволюційної» поведінки керівника ППІ:

«Одновременно мною установлено, что Бодняк в институте систематически проводил работу, ведущую к подрыву учебного процесса. Он привлекал на педагогическую работу явно антисоветские элементы (Ляшевич – учитель географии, арестованный в свое время органами ГПУ), исключенных из партии (Вонтрубский). Бодняк назначал на руководящую административную и педагогическую работу в институте родственников арестованных контрреволюционеров (Шнейдер – жена арестованного члена “ПОВ” Козындо; Френкен – сестра арестованного члена “ПОВ”). Бодняк – без согласия парткома института – выставял к премированию заведомо антисоветских лиц (аспиранты Жерро и Дырмонт) и выгораживал и оказывал содействие разоблаченным национал-фашистским контрабандистам (учительница Матьяс, разоблаченная за национал-фашистскую контрабанду, была уволена Бодняком “за отсутствием квалификации”»⁵⁶.

Звично долучалися й обвинувачення у фінансових порушеннях, які кваліфікувалися як злочини:

«Бодняк систематически нарушал советскую финансовую дисциплину, допускал разбазаривание хлеба, выдавая студенческие хлебные карточки лицам, не имевшим на это права. Своей вредительской работой он довел до того, что институт к началу нового учебного года подошел абсолютно неподготовленным (неподготовленность общежитий, неукомплектованность преподавательских кадров и т. д.)»⁵⁷.

⁵⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 84.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само, арк. 85.

Після наведення вищезгаданих обвинувачень М. Кіллерог «цілком логічно» резюмував:

«Я считаю необходимым Бодняка немедленно с работы в институте снять и из рядов КП(б)У исключить».

Ввиду всего вышеизложенного, я вношу на ваше рассмотрение прилагаемый при сем проект постановления по делу Бодняка и прошу его срочно рассмотреть.

Директором Польпедінституту в Києве предлагаю назначить т. Радина, ныне работающего директором Медиздата»⁵⁸ (виділення у тексті – М. Кіллерога).

Згаданий М. Кіллерогом проект постанови ЦК КП(б)У щодо усунення з посади чільника ППІ нам вдалося виявити в іншій архівній справі ЦДАГО України. У проекті закритої постанови ЦК КП(б)У у «справі Бодняка» йшлося:

«ЦК КП(б)У констатує, що директор Польського Педінституту у Києві Бодняк систематично залучав на відповідальну роботу до Інституту антирадянські, виключені з партії елементи, родичів заарештованих контрреволюціонерів, вигороджував й надавав сприяння націонал-фашистським контрабандистам, припускав засмічення студентства чужими, класово ворожими елементами, припускав злочинне порушення фінансової дисципліни, видавав хлібні студентські картки особам, які позбавлені права отримувати такі, підірвав підготовку до нового навчального року в Інституті.

ЦК КП(б)У ухвалює: Бодняка з роботи директора Польпедінституту зняти й з лав КП(б)У *виключити*.

Директором Польпедінституту в Києві призначити т. Радіна»⁵⁹.

⁵⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 85.

Автор «антибодняківського меморандуму» М. Кіллерог невдовзі розділив долю директора ППІ. Заарештований у Москві 5 вересня 1936 р., Михайло Маркович був оголошений членом «контрреволюційної терористичної троцькістської організації на Україні» й страчений у ніч на 10 березня 1937 р. (докладніше див.: Наберухін А. *Один з псевдотроцькістів*: [М. М. Кіллерог] / Аркадій Наберухін // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 341–355).

⁵⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 373, арк. 263.

Втім, наскільки нам відомо, окремого рішення ЦК КП(б)У у «справі Бодняка» не ухвалювалося – вистачило наказу республіканського НКО.

7 вересня 1934 р. наказом наркома освіти УСРР В. П. Затонського було ухвалено:

- «1. Директора Київського польського педінституту тов. Бодняка за допущення ряду серйозних проривів у роботі педінституту, за порушення державної дисципліни – з роботи зняти.
2. Тимчасово викон[уючим] обов'язки директора призначити зав. навч[альною] частиною тов. Тая»⁶⁰.

13 вересня 1934 р. «справа» Ю. Бодняка розглядалася на закритих партійних зборах ППІ. Зібрання партосередку було швидким й несправедливим, ухваливши:

«Колишній директор Інституту проводив в Інституті шкідницьку роботу. Бодняк запрошував й висував на відповідальну й педагогічну роботу [...] антирадянські елементи, виключених з партії (Вантубський), осіб, які особисто зв'язані з заарештованими контрреволюціонерами (Шнайдер, Френкін), вигороджував й надавав сприяння націонал-фашистській контрабанді (Мат'яс, Френкін), припускав засмічення студентів чужими, класово ворожими елементами [...]. Уся ця шкідницька робота Бодняка спричинила зрив нового навчального року (на першому курсі почали працювати дві групи замість дев'яти, зрив роботи Київського робітфаку, незавершення ремонту гуртожитків й навчальних споруд [...]). Закриті партзбори ухвалюють тов. Бодняка як класового ворога з партії виключити»⁶¹.

Виключений з партії Ю. Бодняк все ще продовжував працювати на викладацькій посаді у Польському педагогічному інституті у Києві. Одночасно тривало його цькування вже колишніми підлеглими.

2 листопада 1934 р. тво директора ППІ Яків Тай та секретар партосередку інституту Задружна звернулися з листом до секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева. Заявники інформували його, що рік тому були перекинуті з інших ділянок роботи до ППІ у

Києві «для зміцнення парткерівництва Інституту після розгрому контрреволюційної організації, яка орудувала упродовж кількох років у цьому Інституті». Обіймаючи відповідальні посади у цьому навчальному закладі (Я. Тай – заступник директора з навчальної частини, Задружна – секретар парторганізації), скаржники постійно контактували з колишнім директором ППІ Ю. Бодняком, дійшовши при цьому таких висновків:

«Ми більше й більше переконувалися у тому, що Бодняк продовжує роботу Скарбека–Сохацького. Ми все більше й більше переконувалися у тому, що Бодняк концентрує в Інституті класово ворожі елементи, що Бодняк виживає чесних більшовиків, що Бодняк розбазарює велетенські державні кошти, залишаючи студентів у важких матеріальних, нелюдських умовах, що Бодняк усіляко гальмує й зриває політико-виховну роботу серед студентів»⁶².

«Майже з самого початку роботи в Інституті ми провадили з Бодняком важку боротьбу, – наголошували скаржники. – У цій боротьбі ми не зустрічали підтримки ні з боку Петровського РПК, ні з боку Культпропу обкому (старе керівництво). Лише після переїзду ЦК й Наркомосу до Києва нам вдалося за безпосередньої їхньої допомоги остаточно викрити Бодняка, виявити його справжнє обличчя класового ворога [...]. Інституту потрібна допомога людьми, матеріальна допомога, адже Бодняк залишив надзвичайно важку спадщину. Потрібна й моральна допомога новому керівництву, оскільки Бодняк і його друзі провадять шалене цькування нового керівництва, поширюючи у письмовій й усній формі усілякі наклепи на керівництво, усіляко прагнучи дискредитувати це керівництво. На жаль, комісія ЦК КП(б)У й НКО, що працює зараз в Інституті, виявилася не на висоті поставлених перед нею складних завдань. Слід прямо сказати, що комісія не зуміла зорієнтуватися у складній обстановці Інституту»⁶³.

Заявники стверджували, що комісія (включно з інструктором ЦК КП(б)У Й. Конецьким), навпаки, «сконструювала» проти них «важкі обвинувачення», зокрема, у «викривленні лінії партії щодо спеціалістів», взявши за основу таких обвинувачень

⁶⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 405.

⁶¹ Там само, арк. 403.

⁶² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 145.

⁶³ Там само.

матеріали прибічників колишнього директора ППІ – так званих «бодняківців». Насамкінець у листі йшлося:

«Комісія усіляко намагається зробити нас відповідальними за усі ті злочини, що їх припустився Бодняк, але ж Бодняк не підкорявся й ігнорував рішення парткомітету, про що неодноразово ми повідомляли у Петровський РПК; Бодняк ігнорував у роботі й не допускав до роботи заступника директора з навчальної частини т. Тая [...]. Дивним чином справа складається так, що нас, які були ініціаторами боротьби з Бодняком упродовж цілого року без допомоги ззовні, прагнуть дискредитувати комісією. Ми чудово усвідомлюємо, що у нашій роботі й після зняття Бодняка є низка суттєвих недоліків, але для їхньої ліквідації потрібна серйозна допомога і ЦК КП(б)У, і обкому, і НКО, і РПК, та, на жаль, комісія, що працює у нас, не зуміла організувати нам цієї допомоги.

Просимо Вас, Павло Петрович, реагувати на наведені нами факти»⁶⁴.

У свою чергу, Ю. Бодняк, згадуючи цей важкий період своєї біографії, писав в одній з своїх пізніших заяв:

«Як же склалася справа у дійсності? У дійсності вона складалася таким чином, що Наркомос й керівні парторгани поставилися до мене як до найлютішого класового ворога. Наказ Наркома Затонського від 7/IX-34 р. про звільнення мене з посади директора я отримав наступного дня після повернення з відрядження 9 вересня без будь-якої розмови зі мною працівників Наркомосу. До загальних партійних зборів в Інституті, кількісно й якісно слаба парторганізація виявилася вже орієнтованою таким чином, що за найнахабнішого поливання мене брудом, мерзенної брехні у виступах Тая й Задружної, ніхто з комуністів не насмілювався й рота розтулити на мій захист. При чому на пропозицію інструктора Культпропу ЦК – Конечького, я був позбавлений навіть права на виступ для спростування усієї цієї брехні й викриття антипартійного обличчя Тая по його поведінці в Інституті»⁶⁵.

9 листопада 1934 р. з санкції прокурора Ю. Бодняк був заарештований Управлінням держбезпеки НКВД УСРР. Інкримі-

нувалася йому приналежність до «контрреволюційної організації ПОВ».

19 листопада 1934 р. у «справі» Ю. Бодняка був допитаний його непримиренний опонент, тодішній директор ППІ Яків Маркович Тай. Свідка чомусь не спитали, чи не перебував він у конфліктних/неприятних взаєминах з оскаржуваним, порушивши тим самим норми КПК. Зрозуміло, що й покази наступника Ю. Бодняка на посаді очільника ППІ були апіорі упередженими й не завжди правдивими.

Свідок заявив, що знайомий з колишнім директором з вересня 1933 р., коли з посади директора Житомирської міжрайонної радпартшколи за рішенням секретаріату Київського обкому КП(б)У як такий, що знає польську мову, був мобілізований для роботи у Польському педагогічному інституті у Києві на посаді заступника директора з навчальної частини й завідувача кафедри діамату – «у зв'язку з розгромом польських фашистських сил, які засіли у польських навчальних закладах». З перших кроків на посаді, Я. Тай, мовляв, зустрів великий опір з боку директора ППІ Ю. Бодняка, навкруги якого групувалися згодом «арештовані й засуджені за контрреволюційну діяльність керівні працівники інституту»: Г. Політур – керівник кафедри польської літератури, С. Козиндо – попередник Я. Тая на посаді завідувача навчальної частини; Ч. Модзелевський – декан факультету соціально-економічних наук; С. Бернадський – тодішній завідувач кафедри діамату; та ін.⁶⁶ Свідок також закидав своєму колишньому керівникові і його однодумцям бажання зберігати у Польському педагогічному інституті «підібраний ними викладацький склад з польських та інших націоналістів»; «концентрування класово ворожих елементів серед студентів інституту» й зарахування до студентського складу осіб без належної підготовки й достатнього знання польської мови; «протягування фашистської контрабанди» особисто Ю. Бодняком у його лекціях з політичної економії та ін.⁶⁷

⁶⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6451, арк. 146–147.

⁶⁵ Там само, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 439.

⁶⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 43–44.

⁶⁷ Там само, арк. 45–51.

Зрештою, зусилля Якова Марковича пішли намарно. 16 листопада 1934 р. опитом членів Секретаріату ЦК КП(б)У було ухвалено рішення «Про Київський польський педагогічний інститут», що у ньому йшлося:

«1. Затвердити т. Радіна на директора Київського польського педагогічного інституту. 2. Звільнити т. Тая з роботи зав. учбової частини інституту. НКО протягом двох днів добрати кандидатуру на зав. учбової частини інституту, погодивши її з Культпропом ЦК»⁶⁸.

А вже 21 листопада тво керівника ППІ Я. Тай підписав наказ № 110:

«На підставі наказу наркома освіти т. Затонського від 17/XI-34 р. за № 703 про призначення директором Польпедінституту т. Радіна, я, тимчасово виконуючий обов'язки директора інституту, передаю т. Радіну керівництво інститутом»⁶⁹.

Того ж дня, 21 листопада 1934 р., у «справі» колишнього керівника ППІ давав свідчення директор Польського педагогічного технікуму ім. Ф. Кона Костянтин Андрійович Козоренко. Випускник московського Комуністичного університету національних меншин Заходу ім. Ю. Мархлевського (КУНМЗ) 1933 р., він був розподілений у розпорядження Київського обкому КП(б)У й призначений очільником Польського педтехнікуму. Одночасно Ю. Бодняк запросив К. Козоренка на посаду асистента кафедри політекономії у ППІ, якою завідував директор Польпедінституту.

Вже невдовзі випускник КУНМЗ почав доводити, що завідувач кафедри викладає студентам «антимарксистську теорію», стверджуючи, зокрема, що в СРСР наявні категорії «вартість» і «товар». А роз'яснюючи погляди К. Маркса з питань політичної економії, Ю. Бодняк, мовляв, не піддавав критиці буржуазних теорій й, особливо, «не викривав теорію політекономії соціалфашистів»⁷⁰. В об'єднаній партійній організації ППІ й Польського педтехнікуму К. Козоренко неодноразово закидав керівни-

кові Польського педінституту «переховування („укривательство“) в Інституті відверто антирадянських елементів» на викладацьких й адміністративно-господарських посадах. Крім того, на думку свідка, Ю. Бодняк не лише не прагнув до очищення навчального закладу від «антирадянських елементів», а й, навпаки, зараховував до студентського складу «дітей куркулів й націоналістично налаштованих поляків». І в той же час керівник ППІ намагався «серед громадськості Інституту» сформувати позитивну думку щодо принаймні частини заарештованих викладачів – «контрреволюціонерів» (С. Козинда, Ч. Модзелевського та ін.), завжди характеризуючи їх з найкращого боку, запевняючи, що вважає їх невинними й що невдовзі це буде доведено. Конфлікт асистента з завідувачем кафедри й водночас директором ППІ спричинив незапрошення К. Козоренка до викладання з нового 1934/35 навчального року⁷¹.

Тим часом, перебуваючи під «слідством», оскаржуваний Ю. Бодняк категорично відкидав інкриміновані йому «злочини». Його розлога аргументація – спростування викладені у кількох багатосторінкових заявах (30 грудня 1934 р.; 7 січня, 18 січня, 29 січня 1935 р.) на ім'я слідчого – оперуповноваженого 1-го відділення Особливого відділу УГБ НКВД УСРР С. І. Бренера.

Так, наприклад, у заяві від 29 січня 1935 р. колишній директор ППІ таким чином підсумовував власне півторарічне перебування на посаді очільника Польського педінституту у Києві:

«Було б, безперечно, глупим вихвалюванням з мого боку, коли б я став хвалитися тим, що Інститут я залишив уже в ідеальному стані. Для цього потрібні ще значні матеріальні засоби, нові сучасні радянські кадри, потрібна ще значна більшовицька настійливість, уміння й ініціатива. Але я можу з обґрунтованою сміливістю сказати, що за усіх тих умов, у яких протікала моя робота упродовж півтора року у Педінституті, я просто хотів би бачити ту людину, яка б могла більше того зробити й досягнути більших результатів, аніж це зробив я, беручи під увагу власну злочинну короткозорість стосовно носіїв контрреволюційного фашизму [...]. Факти – живі свідки

⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 349, арк. 85.

⁶⁹ Державний архів м. Києва, ф. Р-920, оп. 13, спр. 39, арк. 74.

⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 70–72.

⁷¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 73–74.

й промовляють за себе з більшою повнотою й яскравістю, аніж би можна було висвітлити. До того ж, я ані художник, ані навіть фотограф у цьому висвітленні – я просто людина, яка чесно віддала усю себе, з усім притаманним мені ентузіазмом й рішучістю, по-партійному зрозумівши місце, значимість й завдання Інституту, яка усіма своїми силами намагалася витягнути його з хаосу, поставити на більшовицький шлях й рушити уперед, й, значить, тим самим виправдати своє призначення перед партією й радянською владою на цій надважкій ділянці культурного фронту й, разом з тим, потрапивши до “вовчої ями”, ретельно підготовленої фашистською бандою, а тепер, у фіналі, добивається захисту своєї комуністичної честі, повернення, по заслугах, втраченої довіри партії, для продовження подальшої боротьби за її велику історичну справу»⁷².

У заяві від 7 січня 1935 р. в'язень навіть пропонував винести йому своєрідне покарання за «політичні помилки» й «політичну короткозорість», зрозуміле у контексті радянських спроб 1930-х років підкорити потребам тоталітарної держави крайню Північ СРСР:

«Особисте моє бажання, про яке би я Вас й усіх тих товаришів, від яких це залежить, просив, зводиться до того, *щоби надати мені можливість поїхати на будь-який з північних островів на дворічну зимівлю*. Я би міг бути використаним там і в якості економіста на дослідницькій роботі, й одночасно в якості пропагандиста, й на культурній роботі загалом серед працівників факторій [...]. Я переконаний, що товариші, з якими й серед яких мені доведеться працювати, оцінять мою партійність, як її оцінювали упродовж 15-річної моєї революційної, партійної і культурної роботи, доки я не потрапив й не загруз у цій клятій контрреволюційній ковбані у польських інститутах у Києві»⁷³ (виділення у тексті – Ю. Бодняка).

В обвинувальному висновку по «справі» Ю. Бодняка – «співучасника ліквідованої контрреволюційної організації “ПОВ”», складеному 31 березня 1935 р., стверджувалося:

«Имеющимися в деле материалами устанавливается, что обвиняемый БОДНЯК в период пребывания его в рядах вскрытой контрреволюционной организации “ПОВ” проводил активную контрреволюционную и разведывательную деятельность, каковая в основном сводилась к изучению политнастроений на территории УССР, собиранию сведений о “голодной” смертности на селе, хищению секретных материалов, провоцированию польского населения и организации волеынок и саботажа [...]. Преднамеренное выдвигание обвиняемого БОДНЯКА на руководящую работу в Киевском польинституте [культуры] и последующее назначение его на должность директора Пединститута проведено было руководством “ПОВ” на Украине с целью усиления контрреволюционной деятельности Киевского филиала “ПОВ” [...].

Обвиняемый БОДНЯК в бытность его директором Польинститута проводил работу по подбору и выращиванию в институте антисоветских кадров, группируя вокруг себя и всемерно отстаивая и прикрывая явных контрреволюционеров из числа преподавательского и студенческого состава»⁷⁴.

Попри вперте заперечення інкримінованих йому «контрреволюційних злочинів», Особливою нарадою при НКВД СРСР 21 липня 1935 р. Ю. Бодняк був засуджений на заслання до Красноярського краю терміном на три роки. Заслання відбував у м. Мінусінську, де працював на горілчаному заводі. Звідти звертався зі скаргами на несправедливий присуд до партійних органів й НКВД СРСР.

Зокрема, 20 червня 1936 р. він підготував велику скаргу (8 сторінок машинопису через один інтервал) до Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б)⁷⁵. У супровідному листі до цієї заяви засланець писав:

«Надсилаючи при цьому заяву з проханням щодо перегляду рішення Особливої наради НКВД СРСР по моїй справі, прошу Вас не відмовити мені у необхідних заходах для перегляду моєї справи й реабілітації мене як комуніста, цілком незаслужено підданого адміністративним репресіям НКВД.

⁷² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 252–252 зв.

⁷³ Там само, арк. 171.

⁷⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 259, 261–262.

⁷⁵ Там само, арк. 416–423.

Справа ця основана на брехливих вигадках класового ворога, розтровоєної ГПУ Польської контрреволюційної фашистської організації, учасники якої вплетали на слідстві мене до цієї справи з шкідницькою метою, щоби зірвати мене з керівної роботи у польських інститутах у Києві [...]. Моє перебування на засланні, як переконаного комуніста, який нічим не заплямував себе упродовж 17 років мого перебування у партії, нікому не потрібно, окрім як злісним ворогам народу.

Ще раз прошу не відмовити мені у своєму авторитетному сприянні для перегляду моєї справи»⁷⁶.

Заявник наголошував, що упродовж усього «слідства» він відчував власну «приреченість залишатися жертвою шкідницького наклепу класового ворога». Відповідним чином була побудована й процедура досудового розслідування, яка ґрунтувалася на залякуванні й фальсифікації, численних процедурних порушеннях (навіть з погляду норм радянського права):

«Повинен відзначити, що слідчий [С. І. Бренер] застосував щодо мене [...] абсолютно неприпустимі, довільні методи так званого “впливу”, які позбавили мене найелементарніших умов для можливості реабілітації [...]:

По-перше, слідчий уперто ухилявся упродовж п'яти місяців конкретизувати висунуте мені обвинувачення. Переважну частину часу під час усіх численних допитів він убив на образливе третирування мене різного роду епітетами [...], буцімто я є “найупертішим класовим ворогом з усіх учасників ПОВ, який не бажає визнати своїх злочинів перед Радянською владою”. Усі мої доводи щодо моєї бездоганної більшовицької роботи упродовж 17 років й, зокрема, докладне висвітлення кожного кроку моєї праці у Києві, Бренер подавав [...] як “вміле маскування” для нібито “прикриття ворожого діяльності”.

По-друге, мої звернення з заявами до Наркома НКВД, Уповноваженого Комісії партконтролю й триразове звернення до Генерального Прокурора [...] залишилися не лише без жодних наслідків, але я не отримав навіть звичайного повідомлення щодо отримання цих документів. Ця обставина

⁷⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 413–413 зв.

дає мені підставу припустити, що ці документи не були пропущені за призначенням [...].

По-третє, з метою того ж “морального впливу”, я був з 19 грудня 1934 р. до середини березня 1935 р. підданий одиначному ув'язненню й упродовж дев'яти місяців з дня арешту до етапу я був позбавлений побачення з дружиною й рідними [...].

По-четверте, нарешті, мені не було оголошено також про завершення слідства й не надано законної можливості ознайомитися з матеріалами слідства [...]. Таким чином, для мене є цілком природним той висновок, що й само заключення слідчого по моїй справі могло виявитися заснованим на брехливих вигадках, оскільки, в іншому випадку, якби це заключення не ігнорувало моїх пояснень й документів, то й результат справи в жодному випадку не міг би виявитися для мене настільки несправедливим»⁷⁷.

Цій заяві колишнього директора ППІ нарешті було дано «хід». 4 липня 1936 р. вона була зареєстрована у КПК при ЦК ВКП(б), звідки попрямувала до Секретно-політичного відділу Головного управління державної безпеки НКВД СРСР (отримана 25 липня), керівництво якого (комісар державної безпеки 2 рангу Г. Молчанов) переадресувало скаргу до Особливого відділу ГУГБ НКВД СРСР – комісару держбезпеки 2 рангу М. Гаю (отримана 27 липня). Відтак 7 серпня 1936 р. з Особливого відділу ГУГБ НКВД СРСР заява Ю. Бодняка, яка вже «обросла» енкаведистським листуванням, була відправлена до Києва – начальнику Особливого відділу УГБ НКВД УСРР старшому майору державної безпеки М. Александровському з відповідною вказівкою:

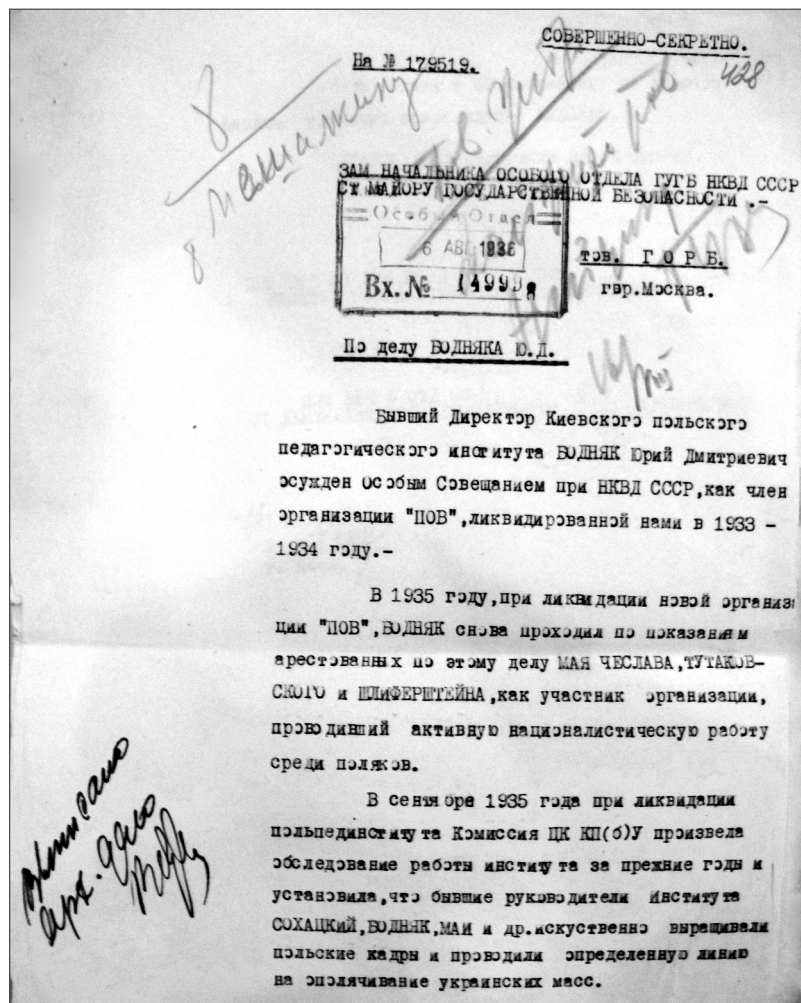
«Направляем на заключение поступившее к нам из Комиссии партийного контроля при ЦК ВКП(б) заявление осужденного по делу “ПОВ” – БОДНЯКА Юрия Дмитриевича о пересмотре его дела.

Заявление БОДНЯКА вместе с Вашим заключением должно быть возвращено нам в пятидневный срок»⁷⁸.

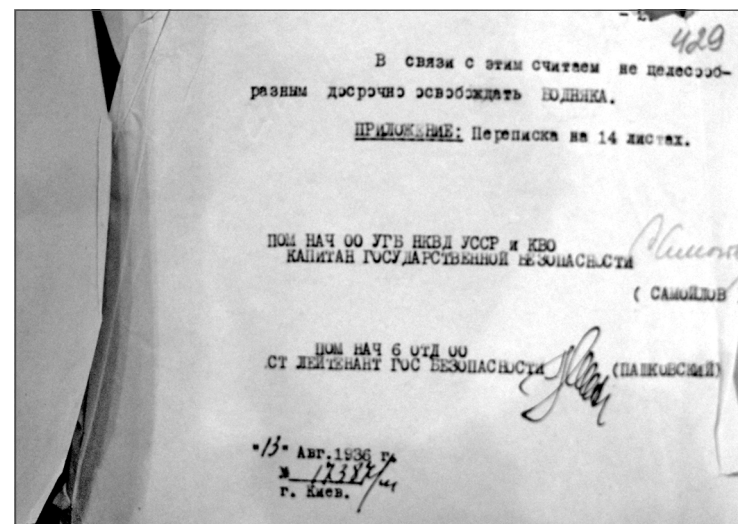
⁷⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 421–422.

⁷⁸ Там само, арк. 427.

13 серпня 1936 р. помічник начальника Особливого відділу УГБ НКВД УСРР капітан держбезпеки С. Самойлов-Бесідський цілком прогнозовано доповів своєму московському керівництву «у справі Бодняка Ю. Д.»:

Повідомлення особливого відділу УГБ НКВД УСРР щодо недоцільності звільнення Ю. Бодняка. 13 серпня 1936 р. (перша сторінка).

Повідомлення особливого відділу УГБ НКВД УСРР щодо недоцільності звільнення Ю. Бодняка. 13 серпня 1936 р. (друга сторінка).

«Бывший Директор Киевского польского педагогического института БОДНЯК Юрий Дмитриевич осужден Особым Совещанием при НКВД СССР как член организации "ПОВ", ликвидированной нами в 1933-1934 гг.

В 1935 г., при ликвидации новой организации "ПОВ", БОДНЯК снова проходил по показаниям арестованных по этому делу МАЯ Чеслава, ТУТАКОВСКОГО и ШЛИФЕРШТЕЙНА как участник организации, проводивший активную националистическую работу среди поляков.

В сентябре 1935 г., при ликвидации Польпединститута, Комиссия ЦК КП(б)У произвела обследование работы Института за прежние годы и установила, что бывшие руководители Института СОХАЦКИЙ, БОДНЯК, МАЙ и др. искусственно выращивали польские кадры и проводили определенную линию на ополчение украинских масс.

В связи с этим считаем нецелесообразным досрочно освобождать БОДНЯКА»⁷⁹.

⁷⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 428-429.

Вже на засланні 5 листопада 1937 р. Ю. Бодняк знову був заарештований, оскільки, мовляв,

«серед населення м. Мінусінська провадив контрреволюційну агітацію, спрямовану на викликання озлоблення у населення проти існуючого Радянського ладу».

Фальшивими «свідками» у черговій «справі» виступили троє засланців, які стверджували, що Ю. Бодняк «непримиренно вороже налаштований до суспільно-політичного ладу, який існує, та його керівників»; є людиною, «яка тяжіє до фашизму й має до нього міцні симпатії» тощо. Тією самою Особливою нарадою при НКВД СРСР 15 червня 1938 р. він був вдруге засуджений. Цього разу – до десяти років таборів. Помер у Магадані 7 грудня 1938 р.⁸⁰

Втім, назагал стан справ у ППІ у Києві радикально не поліпшився й надалі – навіть після усунення з посади, виключення з партії й засудження «директора-шкідника». Зокрема, таку ситуацію у цьому національному вищому навчальному закладі зафіксувала квітнева постанова ЦК КП(б)У 1935 р. – «Про Польський педагогічний інститут у Києві». У цьому рішенні, зокрема, йшлося:

«ЦК КП(б)У констатує, що після зняття контрреволюційного керівництва, яке перебувало упродовж низки років на чолі Київського польського педагогічного інституту, рештки контрреволюційних елементів, які залишилися в інституті, продовжували свою шкідницьку роботу (“група протидії” новому керівництву), використовуючи значну засміченість студентського складу, що мала місце в інституті, й слабкий партійний та комсомольський прошарок»⁸¹

Зазначимо, що колишній опонент Ю. Бодняка – Я. Тай – за нового керівництва ППІ, очолюваного В. Радіним-Уцеховським, почувався до часу доволі комфортно. Так, у його характеристиці 1935 р. за підписом нового директора стверджувалося:

«Т[ов]. ТАЙ Яків Маркович. Закінчив 1912 р. Вищу технічну школу в м. Варшаві, в 1932 р. закінчив два курси філософ-

ськ[ого] відділу Інституту Червон[ої] професури в м. Москві. З 1912 р. працює на викладовській роботі. У вищій школі працює з 1925 р. В Польпедінституті працює з 1932 р. Керівник кафедри діамату та професор діамату. Має наукові праці, член СНР [Секції наукових робітників профспілки “Робос”]. Виявив себе як гарний знавець свого предмету і досвідчений педагог. Приймає активну участь в громадсько-політичному житті інституту. Неодноразово премійований за зразкову постановку роботи кафедри діамату та педагогічну роботу. Заслужує на звання професора діамату»⁸².

Напередодні ліквідації ППІ Я. Тай перейшов на викладацьку посаду до Київського інституту харчової промисловості імені А. Микояна. Уцілів під час Великого терору 1937–1938 рр., був евакуйований, отримав медаль «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.».

Натомість не поталанило іншому «свідку» у «справі» Ю. Бодняка: К. Козоренко, на той час директор Канівського педагогічного технікуму, 22 серпня 1937 р. був заарештований місцевим райвідділом УНКВД Київської області й за рішенням НКВД СРСР від 19 грудня 1937 р. розстріляний. Характерно, що під час допитів він згадував заарештованих 1934 р. колег з Польського педінституту у Києві, зокрема, Ю. Бодняка, але зазначив, що

«про злочинну діяльність названих осіб він нічого не знав, а мав зв'язок з ними лише службового характеру»⁸³.

Реабілітацію Ю. Бодняка ініціювала його середня донька Інна Юріївна Бодняк, на той час завідувачка навчальної частини школи робітничої молоді у м. Липецьку (РФ). 23 березня 1956 р. вона адресувала відповідну заяву до голови Комітету партійного контролю при ЦК КПРС М. М. Шверника, наступного дня аналогічна скарга була надіслана Генеральному прокурору СРСР Р. А. Руденку⁸⁴. З матеріалів архівної справи незрозуміло, якою була доля двох інших дітей Юрія Дмитровича – на момент арешту у його родині були ще старший син Юрій, 13 років, та молод-

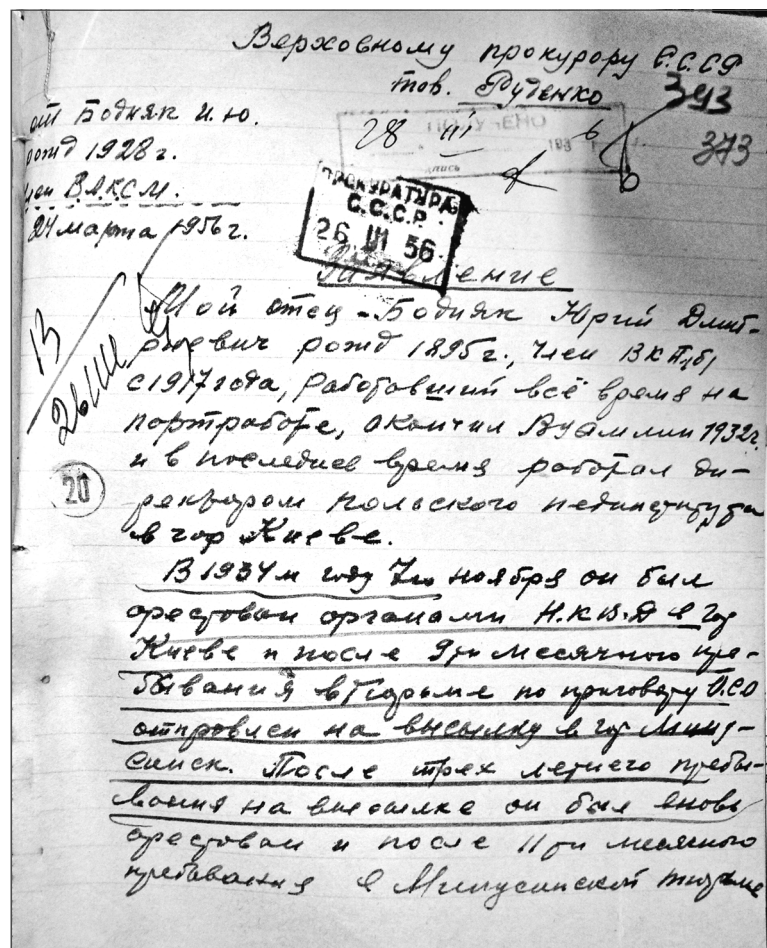
⁸² Державний архів м. Києва, ф. Р-920, оп. 11, спр. 4, арк. 261.

⁸³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 329.

⁸⁴ Там само, арк. 269–270 зв., 373–374 зв.

⁸⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 402.

⁸¹ Там само, ф. 1, оп. 7, спр. 390, арк. 57.

Заява І. Ю. Бодняк Генеральному прокурору СРСР Р. Руденку
з проханням реабілітувати її батька, 24 березня 1956 р.

ша семимісячна донька Валентина. Можна хіба припустити, що син загинув у роки війни, захищаючи той самий режим, що знищив його батька.

Під час перегляду «справи» серед допитаних свідків був і завідувач бібліотекою ім. С. М. Кірова Кагановичського району

м. Києва Я. М. Тай. Його покази від 30 липня 1956 р. стосувалися ширшого кола осіб з викладацького складу польських навчальних закладів міста 1934–1935 рр., які були репресовані. Стосовно колишнього директора ППІ було заявлено буквально таке:

«Я хочу зупинитися на Боднякові. Коли я працював разом з Бодняком, то він мав зв'язки з особами (прізвищ їх не пам'ятаю), які були заарештовані за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності, та їхніми родинами. За це Бодняк нашою партійною організацією був виключений з партії. Це рішення затвердило бюро Київського міськкому КП(б)У. Після цього він невдовзі був арештований. Коли Бодняка розбирали на нашій парторганізації, то усі комуністи одноголосно голосували за його виключення з партії [...]. Чи мав Бодняк злочинні зв'язки з особами, заарештованими за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності, не знаю. Я особисто не помічав, щоби Бодняк проводив будь-яку антирадянську діяльність в інституті [...]»⁸⁵.

Тим самим Яків Маркович не лише переглянув свої ж закиди на адресу колишнього директора Польського пединституту, зафіксовані у свідченнях від 19 листопада 1934 р., а й волів за краще не наголошувати свої конфліктні взаємини з Ю. Бодняком й власну роль у виключенні останнього з партії.

Цілком протилежними за тональністю були свідчення 25 вересня 1956 р. колишнього доцента зоології й порівняльної анатомії, згодом декана природничого факультету ППІ Б. М. Мазуровича, на той час доцента Київського державного університету. Зауваживши, що керівником Польського пединституту, на його думку, слід було б призначити «людину з більшим досвідом й здібностями», Борис Миколайович наголосив:

«А Бодняк не мав ні того, ні іншого. Він вийшов з робітничого середовища. Освіту отримав уже, здається, у радянський час. На керівних посадах не працював. І керувати таким інститутом виявилось понад його сили й здібності, хоча [...] особисто Бодняк працював дуже багато, просиджував в інституті ледь не ночами. На мене він справляв враження цілком чесною, простою, відкритою людини [...]. Він провадив скромний спосіб

⁸⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 274–275.

життя, був добрим сім'янином [...]. З політичного боку я можу характеризувати Бодняка лише позитивно. Він пролетарського походження, й настрої його, наскільки я знав, були цілком здорові радянські. Ні у доповідях на урочистих зборах, ні в особистих розмовах я не чув від нього будь-яких антирадянських думок. У зв'язку з цим арешт Бодняка для мене був несподіванкою. Я особисто ніяких злочинних дій з боку Бодняка не помічав [...]»⁸⁶.

Ухвалою Київського обласного суду від 24 липня 1957 р. й Красноярського крайового суду від 5 жовтня 1957 р. Ю. Бодняк реабілітований за обома «судимостями».

**Горбуров К. Юрий Бодняк-Габский (1895–1938):
жизнеописание директора Польского
педагогического института в Киеве**

В статье описываются малоизвестные страницы биографии директора Польского педагогического института в Киеве 1933–1934 гг. Юрия Бодняка-Габского (1895–1938) в разгар репрессий против польского населения советской Украины и постепенного сворачивания «польской коммунистической работы» в республике.

Ключевые слова: польское национальное меньшинство в УССР, Польский институт социального воспитания в Киеве, Польский педагогический институт в Киеве, Юрий Бодняк-Габский (1895–1938), репрессии.

**Gorburov C. Yuriy Bodnyak-Grabskyi (1895–1938): a biography
of the director of Polish Pedagogical Institute in Kyiv**

The article deals with the little-known pages of the biography of Yuriy Bodnyak-Grabskyi (1895–1938), associated with his tenure as director of Polish Pedagogical Institute in Kyiv in 1933–1934 – in the midst of repression against the Polish population of Soviet Ukraine and phase-out of «the Polish communist work» in the country.

Key words: Polish minority in the USSR, Polish Institute of Social Education in Kyiv, Polish Pedagogical Institute in Kyiv, Yuriy Bodnyak-Grabskyi (1895–1938), repression.

ВЛАДА І ЦЕРКВА

УДК: 261.7: (477) «1920/1940»

Людмила БАБЕНКО*

**Взаємодія партійно-радянських органів та
місцевих апаратів держбезпеки
в боротьбі з «релігійними чудесами»
(1920-ті – 1940-ві рр.)**

На основі виявлених архівних документів досліджується процес взаємодії партійно-радянських органів та місцевих апаратів державної безпеки в боротьбі з впливом на селянство «релігійних чудес».

Ключові слова: органи державної безпеки, релігія, «релігійні чудеса», Російська православна церква, державно-церковні відносини, репресії.

Проблема державно-церковних відносин радянської доби не втрачає своєї актуальності, що зумовлено багатьма чинни-

* Бабенко Людмила Леонідівна – кандидат історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

⁸⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 280–281.